

Король М. О.,кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри адміністративної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ПОМІЩЕННЯ ОСІБ В МІСЦЯ ТИМЧАСОВОГО ТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДОТРИМАННЯ ЇХ ПРАВ

Анотація. У статті розглянуто окремі питання функціонування місць тимчасового тримання Державної прикордонної служби України, зокрема щодо дотримання прав іноземців та осіб без громадянства під час їх поміщення у відповідні підрозділи.

Акцентовано увагу на тому, що вибір вектору розвитку України вимагає від правоохоронних органів дотримання прав людини, зокрема тих, що стосуються недопущення катування або жорстокого, нелюдського чи принижуючого гідність особи поведження або покарання. Зазначених положень повинні дотримуватись усі правоохоронні органи, особливо ті, які обмежують права людини внаслідок затримання та поміщення до місць тимчасового тримання. Відповідно, основним у цій сфері є питання про ефективні юридичні засоби захисту такої категорії осіб від незаконних дій органів і посадових осіб, які здійснюють таке затримання, тому зараз забезпечення прав і законних інтересів особи під час її поміщення в місця тимчасового тримання Державної прикордонної служби України вимагає концептуально нових підходів до правових засад функціонування цієї системи, гуманізації діяльності органів та підрозділів охорони державного кордону, удосконалення форм, методів та засобів забезпечення прав і законних інтересів особи.

Досліджено сучасний стан нормативно-правового регулювання здійснення тримання в органах та підрозділах Державної прикордонної служби України. Розглянуто призначення місць тимчасового тримання Державної прикордонної служби України, окремі засади їх функціонування, значення режимних правил у загальній системі норм, що врегульовують питання протидії нелегальній міграції та недопущення порушень прав осіб у цій сфері.

Встановлено, що адміністративне затримання та, як наслідок, тримання осіб – це заходи забезпечення, що полягають у застосуванні примусу до осіб; проведено аналіз міжнародних та національно-правових гарантій прав для осіб, що перебувають у місцях тимчасового тримання; проаналізовано систему міжнародних нормативно-правових актів у сфері тримання. На основі проведеного аналізу автором зроблено висновок, що більшість міжнародних гарантій відображено в національному законодавстві та виконується підрозділами тримання Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: *місця тимчасового тримання, іноземці, особи без громадянства, неповнолітні, гарантії прав, Державна прикордонна служба України.*

Korol M. O. Features of the placement of persons in temporary detention facilities administered by the State Border Guard Service of Ukraine in the context of respect for human rights

Abstract. The article considers some issues about functioning detention facilities of the State Border Service of Ukraine, in particular regarding the observance of the rights of foreigners and stateless persons when they are placed in the relevant units.

It was emphasized that the choice of the Ukraine's development vector requires law enforcement agencies observance of human rights, especially those related to the prevention of torture; cruel, inhuman or violation of human dignity attitude or punishment. These provisions must be complied with by all law enforcement agencies, without exception, especially those that restrict human rights as a result of apprehension and placement in detention facilities. Therefore the main issue in this sphere is the question about effective legal means to protect this category of persons from illegal actions of bodies and authorities who carry out such apprehension. Therefore, ensuring the rights and legitimate interests of the individual during placement in the detention facilities of the State Border Guard Service of Ukraine now requires conceptually new approaches to the legal framework for the functioning of this system, humanization of bodies and units of state border guard, improving forms, methods and means to provide the interests of the person.

The current state of legal regulation of detention in the bodies and departments of the State Border Guard Service of Ukraine has been studied. It has been considered the appointment of detention facilities of the State Border Guard Service of Ukraine, some principles of their functioning, the importance of regime rules in the general system which resolve combating illegal migration sphere and, at the same time, prevention of violations of human rights in this area.

It has been established that administrative apprehension and, as a consequence, apprehension of persons are security measures and consist of the usage of coercion to persons; international and national legal guarantees of rights for persons in detention facilities and the system of international normative legal acts in the field of detention are analyzed. Based on the analysis, the author concluded that most of the international guarantees is reflected in the national legislation and are implemented by the units of the State Border Guard Service of Ukraine.

Key words: *detention facilities, foreigners, stateless persons, minors, guarantees of rights, State Border Guard Service of Ukraine.*

Постановка проблеми. Підтвердження європейської ідентичності Українського народу і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України [1] вимагає як від держави, так і від її органів серед першочергових завдань своєї діяльності розгляд питання дотримання прав людини в усіх сферах суспільного життя. Як держава, яка ратифікувала Європейську Конвенцію про захист прав людини та основних свобод, Україна сьогодні бере на себе зобов'язання простежити, щоби права людини були включені в національне законодавство та дотримувались [2]. Незважаючи на позитивні зміни у системі гарантування прав та свобод людини, проблема їх забезпечення залишається досить гострою. Це стосується також діяльності Державної прикордонної служби України (далі – Держприкордонслужби) з організації тримання у своїх підрозділах порушників законодавства з прикордонних питань.

У 2020 році в місця тимчасового тримання органів та підрозділів охорони державного кордону було поміщено 1 489 осіб (734 особи були поміщені до трьох діб, 755 осіб трималися понад три доби) [3]. Наведені дані оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби з питань здійснення тримання осіб вказують на актуальність цього питання та необхідність теоретичних досліджень порядку дій посадових осіб Держприкордонслужби під час поміщення осіб у місця тимчасового тримання в контексті дотримання їх прав.

Метою статті є з'ясування особливостей поміщення осіб у місця тимчасового тримання Держприкордонслужби в контексті дотримання їх прав.

Стан дослідження. Науково-теоретичне підґрунтя для проведеного дослідження склали загальнотеоретичні наукові праці фахівців із теорії та практики застосування адміністра-

тивної відповідальності й адміністративного затримання, зокрема роботи В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Є.Є. Додіна, В.І. Олефіра, О.В. Кузьменко, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченко, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка. Говорячи про дослідження функціонування місць тимчасового тримання Держприкордонслужби, відзначаємо, що окремі питання розглядали С.О. Абальмасов, В.Л. Зьолка, А.Ф. Мота, Л.В. Серватюк. Саме актуальність, науково-теоретична і практична важливість проблеми, її недостатнє вивчення та обґрунтування зумовили вибір теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» у п. 17 ст. 19 закріплює обов'язок тримання в органах та підрозділах Держприкордонслужби осіб до моменту їх передачі органам прикордонної охорони або іншим уповноваженим органам суміжної держави, іншим правоохоронним органам України або суду [4]. Розглядаючи питання тримання осіб, затриманих в адміністративному порядку, відзначаємо, що в цьому разі правовими підставами є положення ч. 1 п. 16 ст. 20 цього ж Закону [4]. Зазначена стаття передбачає реалізацію відповідних повноважень, які застосовуються в процесі здійснення охорони державного кордону стосовно адміністративного затримання осіб на тривалі терміни (до трьох діб), однак правове регулювання режиму їх тримання здійснено на відомчому рівні Інструкцією про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону (затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 30 березня 2015 року № 352) (далі – Інструкція про тримання) [5].

Слід зазначити, що Інструкція про тримання визначає виключні підстави поміщення затриманої особи в місця тимчасового тримання

Держприкордонслужби, якими є протокол про адміністративне затримання; протокол затримання особи за підозрою у вчиненні злочину; акт про факт виявлення дитини, розлученої із сім'єю (без супроводу); акт приймання-передавання особи (стосовно осіб, які прийняті від компетентних органів інших держав на підставі чинних міжнародних угод про реадмісію (приймання-передавання) осіб)); рішення про розміщення у пункті тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України; рішення суду на строки, зазначені в цих документах та/або визначені законодавством України [5]. З огляду на це можемо дійти висновку, що поміщення осіб на інших підставах не допускається, що можна тлумачити як гарантії для осіб щодо неможливості незаконного поміщення осіб до місць тимчасового тримання Держприкордонслужби.

На підставі аналізу практики оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби за попередні роки, результатів перевірок органів прокуратури України в Інструкцію про тримання внесене положення, що стосується заборони поміщати (приймати) в місця тимчасового тримання Держприкордонслужби осіб, затриманих за вчинення адміністративних чи кримінальних правопорушень, протидію яким не віднесено до компетенції Держприкордонслужби, або задля дисциплінарного, виховного впливу чи витвердження. Така заборона відповідає призначенню місць тимчасового тримання Держприкордонслужби як відомчих спеціальних підрозділів та не дає змоги застосовувати тримання категорій осіб, які скоюють правопорушення в інших сферах суспільного життя та мають різний ступінь тяжкості.

Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» зобов'язує Держприкордонслужбу приймати «в установленому порядку рішення про розміщення іноземців та осіб без громадянства, затриманих у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України, у пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України, з подальшим повідомленням протягом 24 годин прокурора» [6]. Підстави

та процедурний порядок застосування до іноземця чи особи без громадянства відповідного заходу передбачено ст. 289 Кодексу адміністративного судочинства України [7]. У цій статті український законодавець закріпив положення, що позбавлення волі, згідно з нормами законодавства про іноземних громадян, може бути крайнім заходом, який застосовується після ретельного та індивідуального вивчення кожної справи. Більш того, відповідно до положень Кодексу адміністративного судочинства України, продовження потреби в такому заході має бути предметом періодичного перегляду.

Пункти 3, 4 ч. 1 ст. 289 Кодексу адміністративного судочинства України закріпили прогресивне нововведення в законодавстві про правовий статус іноземців на території України, а саме взяття іноземця або особи без громадянства на поруки підприємства, установи чи організації та зобов'язання іноземця або особи без громадянства внести заставу, що є альтернативними заходами (що не передбачають тримання під вартою) і повинні застосовуватися у всіх можливих випадках [7].

Слід відзначити, що, згідно з вимогами міжнародних організацій, які працюють як під егідою ООН, так і під європейськими структурами, кожний випадок обмеження волі має бути задокументований відповідним рішенням (протоколом, актом), який у будь-який час може бути пред'явлений в установі, де утримується відповідна особа. Відповідний документ має бути складено в момент позбавлення волі або в найкоротший термін відразу після позбавлення волі. Ця базова вимога однаково стосується позбавлення волі як осіб, які порушили законодавство про правовий статус іноземців та осіб без громадянства, так і інших порушників законодавства з прикордонних питань. Більш того, основоположні гарантії для осіб, затриманих органами Держприкордонслужби, посилюються, оскільки для кожної такої особи ведеться єдина та повна реєстраційна справа про поміщення особи до місця тимчасового тримання Держприкордонслужби, що містить записи про всі аспекти поміщення та тримання особи, а також усі вчинені у зв'язку з цим дії.

Важливим принципом оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби є принцип законності, реалізація якого під час

поміщення затриманих осіб до місць тимчасового тримання Держприкордонслужби відбувається шляхом здійснення такої процедури комісією під керівництвом начальника підрозділу тримання, а за його відсутності – старшим зміни охорони. До складу комісії обов'язково включено медичного працівника, а також інших особи за розпорядженням начальника органу (підрозділу) охорони державного кордону або його першого заступника (наприклад, під час поміщення особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, до складу комісії повинна входити посадова особа, яка має право виконувати доручення органів досудового розслідування).

Процедура поміщення затриманої особи в місця тимчасового тримання Держприкордонслужби передбачає опитування затриманої особи; особистий огляд, гігієнічне миття та медичний огляд затриманої особи; дактилоскопіювання та фотографування затриманої особи; інформування затриманої особи про її права, обов'язки, правила режиму в місцях тимчасового тримання та розпорядок дня; оформлення особової справи на затриману особу [5]. Дотримання такого порядку є гарантією правильності поміщення особи та врахування всіх особливостей, що можуть виникати під час поміщення (наприклад, особа може заявити клопотання про намір набути захисту в Україні).

Як показує практика функціонування місць тимчасового тримання Держприкордонслужби, велике значення під час поміщення до них особи відіграє її медичний огляд. З одного боку, він має профілактичне значення та унеможливає потрапляння до зазначених місць осіб із небезпечними інфекційними захворюваннями, а також дає змогу виявити інші захворювання та надати особі необхідну медичну допомогу за потреби. З іншого боку, медичний огляд особи під час поміщення до місць тимчасового тримання Держприкордонслужби дає змогу виявити ушкодження, травми особи та попереджає звинувачення у їх завданні посадових осіб Держприкордонслужби. Оцінювання стану здоров'я порушників законодавства з прикордонних питань під час їх утримання є важливою відповідальністю стосовно як кожного окремого поміщеного, так і всієї категорії зага-

лом. На психічному і фізичному стані порушників законодавства з прикордонних питань, зокрема нелегальних мігрантів, можуть негативно відбитися пережиті травми. Крім того, залишення звичного особистого та культурного середовища, а також невпевненість у майбутньому може приводити до погіршення психічного стану, включаючи посилення симптомів депресії, тривоги і посттравматичного розладу. З огляду на вищезазначене участь медичного представника в процедурі поміщення особи до місць тимчасового тримання Держприкордонслужби є надзвичайно важливою.

Крім того, як і за межами подібних установ, повинна дотримуватися лікарська таємниця, тому історії хвороби поміщених до місць тимчасового тримання Держприкордонслужби осіб не повинні бути доступними немедичному персоналу центрів; вони мають відповідним чином зберігатися медичним персоналом. Більше того, всі медичні огляди повинні проводитися за межами чутиності та поля зору персоналу місць тимчасового тримання Держприкордонслужби (за винятком тих особливих випадків, коли це вимагається лікарем). Особливістю гарантування права на медичну допомогу під час поміщення іноземців та осіб без громадянства до місць тимчасового тримання Держприкордонслужби є те, що кожного разу, коли медичний персонал неспроможний з причини мовних проблем поставити правильний діагноз, їм повинна бути негайно надана допомога кваліфікованого перекладача. Крім того, вони мають бути повною мірою поінформовані зрозумілою для них мовою про курс лікування, який їм пропонується пройти.

За загальним правилом, у разі поміщення особи в місця тимчасового тримання Держприкордонслужби у неробочий час та неможливості проведення одразу медичного огляду або перебування особи у стані сп'яніння така особа розміщується окремо, не допускається її спілкування (контакт) з іншими затриманими особами до вжиття відповідних заходів. За наявності у затриманої особи під час поміщення у неробочий час у місця тимчасового тримання Держприкордонслужби скарг на стан здоров'я або явних ознак тілесних ушкоджень чи травм вона негайно доставляється до найближчого закладу охорони здоров'я.

Важливою гарантією прав осіб, які поміщуються до місць тимчасового тримання Держприкордонслужби, є те, що вони повинні бути чітко поінформовані, без зволікання та зрозумілою їм мовою про їхні права та процедури, що до них застосовуються. Для цього вони повинні одержати документ, у якому викладено цю інформацію, який має бути складений доступними мовами, якими найчастіше користуються відповідні особи, а за потреби мають бути забезпечені послуги перекладача. Поміщені особи повинні підтвердити в письмовій формі, що їх поінформували про їхні права мовою, яку вони розуміють. Принципово слід уникати використання інших поміщених до місць тимчасового тримання Держприкордонслужби осіб як перекладачів.

Важливим аспектом дотримання прав осіб, які поміщаються до місць тимчасового тримання Держприкордонслужби, є з'ясування у них під час опитування питання про те, чи застосовувалися до них заходи фізичного впливу, чи є у них скарги на дії сторони, яка їх передає, а також чи потребують вони допомоги і якої саме. Результати опитування доповідаються по команді та відображаються старшим зміни у рапорті за результатами несення служби зміною охорони (у рапорті за результатами несення служби та оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби) за час несення служби для вжиття передбачених законодавством заходів.

Перед поміщенням у місця тимчасового тримання Держприкордонслужби затримані особи підлягають особистому огляду та огляду їх речей, які виявлені при них. Якщо до поміщення в місця тимчасового тримання Держприкордонслужби проводився обшук особи чи її особистий огляд, копії відповідних протоколів надаються особі, а речі, що були вилучені, передаються за актом приймання-передавання. Проведення огляду організовується таким чином, щоб особа, яка поміщається, не змогла нічого передати тим, хто вже утримується, а після огляду не змогла нічого взяти у ще не оглянутих осіб. Особистий огляд проводиться особами однієї статі із затриманою особою у присутності не менше двох понятих тієї ж статі. При цьому суворо забороняється проводити огляд із приниженням людської гідності.

Дані про вилучені у затриманої особи під час огляду особисті речі заносяться до протоколу особистого огляду, огляду речей та вилучення речей і документів, форма якого визначена додатком 4 до Інструкції з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення [8]. Цей протокол складається у двох примірниках, один із яких надається затриманій особі, а другий долучається до особової справи щодо цієї особи.

Задля дотримання вимог Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини на початку процедури поміщення в місця тимчасового тримання Держприкордонслужби затриманим особам негайно під підпис доводяться та надаються в письмовій формі контактні дані керівництва органу (підрозділу) охорони державного кордону, у якому утримується особа, місцевих органів державної влади, урядових та неурядових організацій, що можуть надати правовий захист чи допомогу. Текст інформування виконується мовою, якою володіє затримана особа, або мовою, зрозумілою для неї. За необхідності до цього залучається відповідний перекладач. Для додаткового інформування можуть використовуватись буклети, дайджести правозахисних та інших організацій.

Варто відзначити, що посадовим особам Держприкордонслужби задля забезпечення прав і свобод затриманих осіб та недопущення конфліктних ситуацій під час їх розміщення необхідно враховувати такі аспекти, як стать, вік, расова належність, релігійні та культурні особливості, ступінь спорідненості поміщених осіб. Затримані особи розміщуються з дотриманням вимог ізоляції таким чином: чоловіки окремо від жінок; особи до 18 років без супроводу окремо від дорослих; сім'ї (батьки з дітьми до 18 років) за можливості розміщуються разом та окремо від інших затриманих осіб; особи, підозрювані у вчиненні кримінальних правопорушень, окремо від осіб, затриманих в адміністративному порядку; особи, підозрювані у вчиненні кримінального правопорушення, затримані за тим самим провадженням, а також затримані в адміністративному порядку за групове правопорушення, за письмовою вказівкою особи, яка здійснює провадження у справі, або прокурора – окремо одні від одних [7].

Європейський комітет з питань запобігання катуванням рекомендує, що якщо згідно з нормами законодавства про іноземних громадян затримано членів однієї сім'ї, то має бути докладено максимальних зусиль для того, щоб уникнути розділення сім'ї [9].

Актуальним питанням оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби є затримання за порушення законодавства з прикордонних питань дітей та дотримання особливого порядку поведінки з ними. На виконання вимог Конвенції про права дитини 1989 року [10] у разі виявлення та поміщення особи до 18 років без супроводу дорослих для неї створюються умови відповідно до її віку та рівня розвитку. Визначена начальником органу (підрозділу) охорони державного кордону посадова особа повинна вжити вичерпних заходів для передачі у найкоротший строк органу чи особі, на яких законодавством України покладено піклування про неповнолітніх осіб без супроводу дорослих.

Керівні принципи Управління Верховного комісара ООН у справах біженців з політики та процедур поведінки з несупроводжуваними дітьми, які шукають притулку, закріплюють положення, що, якщо оцінка віку буде визнана необхідною, вона повинна здійснюватися незалежним педіатром з відповідним досвідом і знаннями щодо етнічного/культурного походження дитини. У разі сумніву необхідно припускати, що особи, які стверджують, що їм менше 18 років, повинні тимчасово розглядатись як такі. Експертизи ніколи не повинні бути примусовими або культурно невідповідними. Важливо звертати увагу на те, що оцінка віку не є точною наукою, при цьому може бути значний діапазон помилки. Під час визначення віку бездоглядних дітей повинен дотримуватись принцип «сумнів на користь відповідної сторони (дитини)» [11]. З огляду на це персоналу місць тимчасового тримання Держприкордонслужби необхідно враховувати, що у разі виявлення осіб, які заявляють, що вони діти, необхідно будувати свою поведінку з огляду на такі твердження, якщо інше не буде встановлено внаслідок проведених процедур.

Висновки. Утримання осіб у місцях тимчасового тримання Держприкордонслужби здійснюється

здійснюється задля їх передачі органам прикордонної охорони або іншим уповноваженим органам суміжної держави, іншим правоохоронним органам України або суду чи затримання за правопорушення законодавства з прикордонних питань, але воно не повинно здійснюватися свавільно або бути автоматичним наслідком здійсненого правопорушення.

Міжнародні та національні стандарти, що передбачають умови поміщення та перебування осіб у місцях тримання, реалізуються через установлення певних вимог як до самої процедури поміщення, так і до підрозділів тримання Держприкордонслужби, окремих осіб та об'єктів. Відповідні адміністративно-правові норми встановлені на відомчому рівні та деталізуються через локальний акт, а саме наказ про організацію тримання затриманих осіб.

Персонал підрозділів тримання Держприкордонслужби повинен враховувати індивідуальні характеристики утримання осіб, виходячи з необхідності їх локалізації у визначеному місці. Такі особи повинні бути чітко поінформовані, без зволікання та зрозумілою їм мовою про їхні права та процедуру, що їх стосується. Ця інформація може бути у буклетах, пам'ятках, які складені й доступні мовами, якими найчастіше користуються відповідні особи, а за потреби мають бути забезпечені послуги перекладача. Важливим питанням під час поміщення осіб у місця тимчасового тримання є їх медичне обстеження.

Україна ратифікувала більшість міжнародних документів з прав людини, значна частина яких містить заборони на катування та інші нелюдські види поведінки. З положеннями цих нормативно-правових актів узгоджене національне законодавство України. Водночас потребує подальшого розвитку систематична робота з цільовими групами (військовослужбовці та працівники Держприкордонслужби) для підвищення їх знань і навичок у сфері міжнародних та європейських стандартів прав людини, чіткого дотримання законності, умілого поєднання високої вимогливості з повагою до людської гідності й особистості затриманих осіб, стриманості під час спілкуванні із затриманими особами, справедливого ставлення та поваги до їх почуттів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав і основних свобод людини : прийнята 4 листопада 1950 року і ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. № 32. С. 270.
3. Результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2020 рік. URL: https://dpsu.gov.ua/upload/%D0%A0ezyltati_%D0%9E%D0%A1%D0%94.pdf (дата звернення: 04.12.2021).
4. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.
5. Інструкція про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 30 березня 2015 року № 352. *Офіційний вісник України*. 2015. № 39. Ст. 1172.
6. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 179.
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. № 37. Ст. 446.
8. Інструкція з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18 вересня 2013 року № 898 (у редакції Наказу Міністерства внутрішніх справ України від 21 грудня 2018 року № 1046). *Офіційний вісник України*. 2013. № 82. Ст. 3056.
9. Утримання мігрантів під вартою: стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням. URL: <https://rm.coe.int/1680998625> (дата звернення: 04.12.2021).
10. Конвенція про права дитини : редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 30.11.2021).
11. Керівні принципи УВКБ ООН з політики та процедур поводження з несупроводжуваними дітьми, які шукають притулку. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/390167?download=true> (дата звернення: 30.11.2021).